
	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHI [EPOCHS] Edition of the Department of History of “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo</p>		<p>Том / Volume XXXI (2023). Книжка / Issue 1</p>
---	---	--	---

DOI: 10.54664/SIAQ4121

Гергана ГЕОРГИЕВА* / Gergana GEORGIEVA

Отзив за: Красимира Мутафова. *Религия и идентичност (християнство и ислям) по българските земи в османската документация от XV–XVIII век. Второ, основно преработено и допълнено издание. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2022. 320 с. ISBN: 978-619-208-292-5*

A Review of: Krasimira Mutafova. *Religion and Identity (Christianity and Islam) in the Bulgarian Lands in the Ottoman Documentation from the 15th – 18th Centuries. Veliko Tarnovo: St Cyril and St Methodius University Press, 2022, 320 pp. ISBN: 978-619-208-292-5*

Ако трябва да открия ключовите думи и изрази в книгата, за мен те са *идентичност* и *сложност на процесите*. Идентичността е тема, която продължава да ни вълнува и по-специално тук на Балканите периодично предизвиква ожесточени спорове и противопоставяния. Значението на изследването сложността на протичащите процеси се корени в убеждението на историците, че историята не дава прости отговори. Сложните криви на историческите процеси са много по-чести от правата линия на хронологията, представена в учебниците по история.

Структурата на книгата включва четири глави, които са организирани около темите за правната рамка на османската религиозна система; процесът на ислямизация в империята; въпросът за религиозната идентичност, разгледан през примера на антропонимията и ролята на ислямските мистични братства в процеса на налагане исляма на Балканите. Във всяка от главите се коментира натрупаната информация, както и спорните тези, хипотези и митове, обрасли с времето около тези исторически феномени.

По мое мнение особено ценни и интересни за професионалните историци са новите османски документи, които за първи път влизат в обращение. Те включват различни типове османски регистри – данъчни, „регистри на важните дела“ (мюхимме дефтери), „регистри на жалбите“ (шикяйет дефтери), както и правни мнения (фетви). Особено важни са единичните документи от изключително рядко работения фонд на Цариградската патриаршия в Османския архив в Истанбул. Сред тях се откриват единични и колективни молби, султански заповеди, финансови документи, които засягат пряко проблемите на православните структури на Балканите през XVII и XVIII в. Мога да продължа списъка с османски източници, използвани в изследването, като прибавя житията на светци и религиозните съчинения, посветени на мис-

* **Гергана Георгиева** – доктор, доцент, преподавател в Исторически факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“; България; @g.georgieva@ts.uni-vt.bg

тичните братства. Наред с това обаче има и редица българоезични документи, които успешно допълват и уплътняват картината на религиозната идентичност в българските земи – манастирски кондики, приписки, митове, легенди и народни песни.

Първа глава представя рамката на религиозната идентичност и мястото на немюсюлманите в мюсюлманския свят. Коментират се правните текстове, които са в основата на отношението към немюсюлманите, изяснява се социално-правния статус на немюсюлманските поданици на османската държава. Проследява се как третирането на немюсюлманите, базирано на законите и регулациите, се развива и променя през вековете. Основният акцент в тази първа част на изследването е поставен върху проблемите, отнасящи се до системата на миллетите. Традиционно разглеждана като структурна рамка, определяща положението на немюсюлманските поданици в Османската империя, тя все още предизвиква дискусии сред специалистите. Благодарение на новите документи от фонда „Пископос калеми“ са представени особености и конкретни примери на реално прилагане на системата на миллетите. Специално внимание е обърнато на конвертитите. Новите мюсюлмани са разпознаваеми в османската документация – те могат да бъдат забелязани както в данъчните регистри, така и в единичните документи, например личните и колективни молби (известни като арзухали и махзари).

Втора глава коментира темата за ислямизацията през конкретния пример на ловчанските помаци. Ислямизацията продължава да е гореща тема в научен и обществен план и затова в проблематиката битуват крайно противоречиви тези, проектирани от подчертано пристрастното отношение към явлението. Разглеждайки процеса на ислямизация на конкретна локална общност, концентрирана в района на Ловешко, Троянско и Тетевенско, Кр. Мутафова проследява обратите и метаморфозите в религиозната ѝ идентичност. Изворовият материал – най-вече данни, извлечени от непубликувани данъчни регистри, показва „колеблива“ крива в съотношението мюсюлмани – християни в отделните села. Оказва се, че процесът на ислямизация е доста по-сложен, отколкото обикновено се представя в историографията.

В книгата са коментирани редица спорни тези и недоказани хипотези относно съдбата на ловчанските помаци. Една от тях е тезата, че войнушкият характер на населението в района влияе върху религиозното му поведение. Въз основа на анализирания османски регистри, Кр. Мутафова е категорична: „Изследванията, включително и моите, сочат, че военно-помощните групировки – войнуци, дербенджии и други, остават до голяма степен извън обсега на ислямизационния процес“. Други историци свързват ловчанските помаци с павликянското население в региона и вероятността за по-лесно и бързо приемане на исляма. И тук, въз основа на изворите, Кр. Мутафова подчертава: „липсват основания в наличните извори, за извеждане на категорично павликянски произход“. На следващо място стоят митологемите за кампанийните ислямизации. При анализа на изворите се оказва, че процесът на ислямизация тече с различен интензитет и хронология в отделните села и няма ясна и категорична рамка. Например, през 40-те години на XVII век процесът на ислямизация е завършил в с. Галата, довел е до превес на мюсюлманите в с. Торос и Извор, докато останалите села все още запазват компактно християнско население.

Важно е изведеното заключение за зависимостта между плътността на православната енорийска мрежа в района и степента на запазване на християнството в някои от селата. Според Кр. Мутафова там където има храм, свещеници и манастири, местното население много по-лесно удържа връзката си с православията.

Трета глава представя задълбочен анализ на антропонимията – подход, който се практикува рядко от българските изследователи. Масовият османски материал, обработен чрез честотен анализ дава много благодатна възможност за наблюдения и изводи относно традициите и иновациите в именуването на българите.

Антропонимията е маркер на идентичността, защото всички ние се идентифицираме с името си. Името свързва с предците, духовните наставници (кръстниците) или води пряко към корените на християнството чрез преповтаряне имената на светци. Понякога местните култове към даден светец ясно личат в натрупаната честотност на имената. Например в Търново ясно се очертава култа към св. Димитър, както и почитта към св. Иван Рилски, св. Михаил Воин от

Потука, докато във Враца популярност печели името Никола, което несъмнено трябва да се обвърже с култа към св. Никола и наличието в града на манастир именуван на светеца.

Изследователката ясно откроява разликата между градската и селската именна система. Докато в градска среда доминират имена от общохристиянски произход, то в селата приоритет имат различните варианти на славянски имена с именни основи рад-, стан-, драг-, -брат и др. Като местна специфика може да се посочи навлизането на имена от гръцки народен произход – като Киряк, Лефтер, Филип, Фото в търновската именна система през XVI в. Тази особеност може пряко да се обвърже с мястото на Търново като митрополитски център в структурата на Цариградската патриаршия.

По този начин анализираниите османски регистри от XVI и XVII век разкриват както континуитета така и съществените промени, настъпили в именната система през този османския период. Може да се каже, че се запазват традиционните за Българското средновековие имена, но също така широко разпространение получават имената от общохристиянския именен репертоар.

Четвърта глава проследява мястото и ролята на ислямските мистични братства и ордеи в процеса на ислямизация на българските земи. „Маргиналните“ за големия исторически разказ, както ги нарича Кр. Мутафова, обаче играят важна роля. Те биват използвани при утвърждаването на исляма и ислямските идеи за държавност в новозавладените територии и следователно имат пряка връзка с налагането на исляма на полуострова. Техните центрове имат не само религиозна, но и социално-организираща роля: 1. Дервишите са духовни лидери на османските войници – „авангард-вдъхновител на османското нашествие“, който взема активното участие при превземането на всеки град или крепост; 2. Дервишите са мисионери – те привличат нови последователи на исляма, а текетата и заветата им се превръщат в средища на исляма в новозавладените балкански територии; 3. Дервишите са колонизатори, усвояващи новозавладените земи – техните центрове често се разполагат в слабонаселени региони като действат мисионерски сред християнското население, или пък поддържат новосъздадените мюсюлмански общности там.

В контекста на дебата за идентичността, за нейната сложност и многообразност, заслужава да се обърне внимание на феномена на двуобредните светилища, почитани от християни и мюсюлмани. Почитането на светци играе важна роля във всекидневното практикуване на християнството и исляма, тъй като хората търсят помощта и закрилата на светците при големи бедствия или при всекидневни неволи. Характерното за този тип светилища е, че превръщането им в двуобредни е дълъг процес, който минава през няколко етапа. В хода на този процес често натрупалите се легенди скриват първоначалния произход на мястото, а понякога променят образа на светеца. По този начин двуобредните светилища демонстрират динамиката в религиозната среда. Показателен пример е тюрбето на Акязълъ баба в с. Оброчище (със старо име Теке), Балчишко. Легендите за мястото през последните години все повече се отдалечават от историческите реалии. През 50-те години на XX в. се лансира преданието за българина Атанас, убит от „турците“, защото не си дал вярата, а в последните десет години, се появяват нови, все по-чудати легенди. Постепенно преданието за св. Атанас се трансформира в любовна история „за момъка грък Атанас, който се влюбил в турско девойче от селото през XV в. (по това време селото все още не съществува, бел. К.М.)“. След 2015 г. все по-настойчиво гробът на светеца се представя като особено „силно енергийно място“, а на посетителите се предлага бутилирана вода с лечебно въздействие, „енергизирана“ след съхранението в гробницата. Така текстът се докосва и до друга голяма и важна тема в хуманитарните изследвания – тази за съвременните трансформации на религиозността.

В заключение мога да кажа, че идентичността и връзката ѝ с религията в исторически план преминава през правната рамка, през промяната на религията (ислямизацията), през антропонимичната система и през всекидневното практикуване на религията на локално ниво. Книгата има мозаечна структура – както и идентичността. Защото много са въпросите относно идентичността и много са различните фокуси, през които можем да я разгледаме.